

УДК 305:929 Ђурић Топаловић М.
305-055.2(497.1)"1918/1941"
316.662-055.2(497.1)"1918/1941"
DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.1.jor:85-108>
Оригинални научни рад
Примљен: 20. 7. 2020.
Прихваћен: 1. 2. 2021.

Кристина ЈОРГИЋ СТЕПАНОВИЋ
Универзитетски центар за интердисциплинарне
и мултидисциплинарне студије,
Универзитет у Новом Саду
kjorgic@gmail.com

Милица Ђурић Топаловић и женско питање у Краљевини Југославији

Апстракт: Рад истражује погледе једне од најистакнутијих социјалисткиња Краљевине Југославије Милице Ђурић Топаловић према еманципацији жена, односно према *женском питању*. За потребе разумевања дискурса који су карактерисали социјалисте по питању еманципације жена анализирани су неправедно занемарени радови Милице Ђурић Топаловић *Жена и политика* и *Жена кроз векове*. Њени ставови према женском питању значајно употпуњују познавање и разумевање прилика у Краљевини Југославији које се тичу међусобних односа различитих организација усмерених на рад са женама, као и сличности и разлика у тумачењу концепта еманципације и начина решавања горућег питања – женског права гласа.

Кључне речи: Милица Ђурић Топаловић, женско питање, Женски покрет, феминизам, женско право гласа, Краљевина Југославија

Жена у југословенском друштву – основни друштвено-политички контекст

Уколико би било потребно да двадесети век опишемо једном реченицом, највероватније не би било већих неслагања око тврдње да је у питању период умногоне дефинисан светским ратовима, од-

носно њиховим узроцима и последицама у најширем значењу. Двадесети век био је век друштвених превирања, који је отворио многа значајна друштвено-политичка питања са далекосежним последицама. Први светски рат је прилично изменио свакодневицу жена на европском нивоу: многе су биле принуђене да се саме старају о породици, да обављају послове који су им раније били недостижни или им једноставно нису поверавани, с тим да је међу њима било и оних које су вршиле одређене војне задатке као болничарке, курири и сл.¹ Дуго је историографијом владало мишљење да је ратно искуство жена подстакло њихову борбу за право гласа. Данас поједини историчари оспоравају ову тврдњу, будући да жене нису стекле право гласа најпре у државама победницама (нпр. Француска), већ у државама које су биле поражене (Немачка, Совјетски Савез).² Једна од заједничких карактеристика већине европских земаља након 1918. године огледала се у напорима да се жена задржи у постојећим, патријархалним оквирима. Како је то приметио Марк Мазовер (Mark Mazover), требало је прогнати „заstraшујућу приказу која се појавила у рату – независну и осамостаљену младу жену са сопственим местом међу радном снагом и сопственим примањима“.³

Одмах по окончању Првог светског рата основано је *Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права*, 1919. године у Београду. Програм ове организације дефинисан је у 11 тачака, с тим да је прву чинило „извојевање политичких права жени“.⁴ *Женско питање* чланице Друштва су виделе као „ургентно“ тако да је изнето и мишљење да је мање важно којој ће политичкој странци жена прићи: „она има да остане свесна своје улоге и да кроз сваку партију, ма у којој се налазила, истакне на дневни ред свој женски програм“.⁵ Друштво је имало сопствено гласило, *Женски покрет*,⁶ чија је прва уредница

1 Божица Младеновић, *Жена у Топличком устанку 1917*, (Београд: Социјална мисао, 1996), 29.

2 Ingrid Sharp, Matthew Stibbe, „Introduction: Women’s Movements and Female Activists In The Aftermath Of War: International Perspectives 1918–1923“, *Aftermaths of War. Women’s Movements and Female Activists, 1918–1923*, eds Ingrid Sharp, Matthew Stibbe, (Brill, Leiden-Boston 2011), 18.

3 Mark Mazover, *Мрачни континент. Европа у двадесетом веку*, (Београд: Арhipелag, 2011), 94.

4 Зорка Каснар, „Програм нашег рада“, *Женски покрет*, бр. 1 (1920), 5.

5 *Исто*.

6 *Друштво за просвећивање и заштиту жена* проширило је своје делатности те је и променило назив у *Женски покрет*. Сам лист излазио је са мањим прекидима од 1920. до 1938. године.

била Катарина Богдановић. Овај лист изузетно је важан показатељ ставова и реакција истакнутих поборница женске еманципације на многа друштвено-политичка збивања у Краљевини Југославији, нарочито она која су се тицала жена и њиховог положаја у друштву.

У међувремену, један од примарних задатака владе Миленка Веснића, формиране 20. децембра 1918, било је доношење устава. Премда се појавило неколико уставних концепата,⁷ женско право гласа суштински је било скрајнуто, на маргинама дебате. Једино је нацрт Јосипа Смодлаке, као у том тренутку нестраначке личности, предвиђао опште право гласа, односно право гласа и за жене.⁸

Евидентно је да су политичке странке према питању женског права гласа имале различит однос. Радикали, иначе творци изборног закона, оштро су му се супротставили.⁹ Посланици Народне радикалне странке сматрали су да су жене још увек неспособне да самостално расуђују и да се налазе под јаким утицајима (католичке цркве, ислама или подређеног положаја према мужу у Србији) који формирају њихове ставове. Упозоравали су и да ће женско право гласа довести до распадања породице.¹⁰ Демократска странка, која је 1919. године била наклоњена женском праву гласа, током расправе у Привременом народном представништву заузела је супротан став, с тим да је основни изговор био да о овом питању треба одлучивати у будућности.¹¹ Интересантан је став Словенске људске странке: посланик, иначе свештеник, Јосип Хохњец је тврдио да женама треба дати право гласа. Међутим, његови политички противници сматрали су да је заузео овакав став јер се жене налазе под јаким утицајем католичке цркве те би оне стога у будућности заправо гласале за СЛС. Да ли због ових критика или не, али Хохњец је повукао пред-

7 Мисли се на службени предлог Уставне комисије, нацрт Стјепана Радића, нацрт Стојана Протића, нацрт Јосипа Смодлаке, нацрт ЈМО, Трумбићев пројекат и нацрт Југословенског клуба.

8 Анђелија Видаковић, „Женско бирачко право и нацрти новог устава“, *Женски покрет*, бр. 6 (1920), 5–7.

9 Bojan Balkovec, „Izborno zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.–1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 48, No. 1. (2016), 201.

10 Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, (Beograd: Narodna knjiga, 1979), 68.

11 Према историчару Браниславу Глигоријевићу, који се бавио овим питањем, Демократска странка је због сарадње са социјалдемократима у влади током 1919. заузела позитиван став према женском праву гласа. Видети: Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 69.

лог.¹² Републиканска странка залагала се за потпуно изборно право жена, с тим да су њени посланици сматрали да је за почетак сасвим у реду да жене добију само права гласа у великим градовима.¹³ Јаша Продановић ватрено је бранио право жена да бирају и буду биране, истичући своје гледиште да парламент ради под утицајем реакције. Одбацивао је приговоре да женама не треба дати право гласа – јер га нису ни тражиле – тврдњом да су се жене организовале и јасно указале на своје захтеве.¹⁴

Српски социјалдемократи такође су се залагали за женско право гласа без икаквих ограничења. Говор Васе Кнежевића на најпотреснији је начин указао на сву тежину жениног положаја у тадашњем друштву: „Господо, докле се жени одриче право гласа дотле јој се дозвољава да туца камење, да вуче кола, да носи џакове, њој се дозвољава да стоји у фабрици пред машинама које је сваки час могу захватити, убити, истргнути руку, смрвити је... (...) Жена за време окупације ишла је на вешала, за националне идеале нашег народа, ишла је на вешала за опште интересе, то јој се дозвољава, а међутим јој се оспорава право да гласа, јер она, за име бога, није успела толико интелектуално да се развије као мушкарац“.¹⁵

Савез земљорадника, предвођен Михаилом Аврамовићем, сматрао је да женама треба дати ограничено изборно право, односно да би требало да гласају само на општинским изборима.¹⁶ Међутим, важно је напоменути да је Драгољуб Јовановић, као члан Савеза и ванредни професор Правног факултета у Београду, неретко скретао пажњу на тежак положај жене – нарочито раднице и сељанке. Примера ради, бавећи се огромним проблемом високе смртности деце у Краљевини, Јовановић српску сељанку назива *уклетом мученицом*: „Дивимо се жени која дан-два после порођаја меси хлеб – копа на њиви. И нико још јаукнуо над тим надчовечанским боловима жене и мајке! То је највећа срамота ове наше такозване цивилизације.“¹⁷

12 *Slovenec*, 24. VI 1920, prema: Balkovec, „Izborno zakonodavstvo prve jugoslavenske države“, 201.

13 *Стенографске белешке Привременог Народног Представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, св. 4, (Загреб: Тисак Кр. земаљске тискарне, 1921), 579.

14 „Изводи из говора Г. Јаше Продановића“, *Женски покрет*, бр. 4/5 (1920), 13.

15 „Одломци из говора г. Васе Кнежевића“, *Женски покрет*, бр. 4/5 (1920), 11.

16 Gligođević, *Parlament i političke stranke*, 70.

17 Др Драгољуб Јовановић, „Сељанка и радница“, *Женски покрет*, бр. 8 (1927), 2; Драгољуб Јовановић, *Сељак – свој човек*, (Београд: Рад, 1927), 106–108.

Од преосталих значајнијих странака, за женско право гласа залагали су се комунисти, премда нису били у Привременом народном представништву, као и Хрватска републиканска сељачка странка, која своје посланике није ни послала за Београд.¹⁸

Уставотворна скупштина први пут је заседала у недељу, 8. маја 1921, и на тај дан Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права организовало је велики скуп у сали Касине на Теразијама, којем су присуствовале представнице из различитих крајева земље. Жене су послале поруку да власт прети да ће их поново послати у „страшно ропство“ уколико остану без права гласа као и других основних грађанских права.¹⁹ Видовдански устав донет 1921. године ускратио је бирачко право официрима, подофицирима, војницима под заставом и женама, али је предвидео доношење закона који би решио питање њиховог бирачког права, експлицитно наводећи у оквиру чл. 70: „Закон ће решити о женском праву гласа.“²⁰ Будући да су војна лица и жене остали без права гласа, правни историчари закључују да је практично половина изборног тела била искључена из процеса гласања те да је представнички карактер народних скупштина у потоњем периоду био само формалан, не и стваран.²¹ Пракса ће показати да накнадни закон, који је предвиђен у почетку а који је требало да реши бирачко право жена, неће бити донет за време постојања Краљевине.²²

Основни биографски подаци

Милица Ђурић Топаловић (1893–1972) у српској националној историји заузима истакнуто место као прва жена која се истакла својим радом у редовима социјалиста, премда је њено име остало релативно непознато широј јавности. Основни узрок ове неоправдане

18 Хрватска пучка сељачка странка основана је 1904. али је након оснивања Краљевине СХС променила назив у Хрватска републиканска сељачка странка 1920. године. Све до 1925. странка није признавала монархистичко уређење државе.

19 „За женска права“, *Политика*, 9. V 1921, 2.

20 *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921*, (Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1921), 17.

21 Јанко Ницовић, *Уставни развој Србије 1804–2006*, (Београд: Sezam medico, 2007), 266.

22 Ђорђе Stanković, „Žena u ustavima Kraljevine Jugoslavije (1918–1945)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, knj. 2: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović, (Beograd: INIS, 1998), 36–40.

заповлашћености производ је њеног разлаза са комунистима и чињенице да је била потписница *Манифеста опозиције КПЈ*, али и третмана који је њен супруг Живко Топаловић имао у Југославији након 1945. године. Као супругу „сарадника окупатора“²³ и „контрареволуционара који је побегао из земље“,²⁴ „осуђеног на 20 година робије у одсуству“²⁵ Милицу Ђурић Топаловић није било тешко стигматизовати и тематски скоро потпуно елиминисати из концепта *еманципације жена*, премда је овој теми дала значајан допринос.

Рођена у Београду, где је дипломирала филозофско-педагошке и биолошке науке, Милица Ђурић Топаловић се усавршавала у Женеви, да би се по повратку у Србију посветила просветном раду. Радила је као професорка гимназије у Битољу, затим Друге и Треће женске, као и Четврте мушке гимназије у Београду.²⁶ У овој области прилично се усавршавала те је, примера ради, учествовала у раду Свесловенског педагошког конгреса у Брну 1933. године,²⁷ а потом преносила своја знања у Краљевини у виду предавања.²⁸

Уређивала је лист *Једнакост*, гласило жена-социјалдемократа и уједно први женски политички лист на Балкану, од 1911. па све до 1919, са прекидима за време Првог светског рата. Осим тога, била је сарадница *Тежака*, *Радничких новина*, *Борбе* и оснивач и уредник дечјег листа *Будућност*. Након Првог светског рата постаје стална чланица редакције *Радничких новина*, да би убрзо била изабрана за секретара Централног секретаријата жена социјалиста. Међутим, после Вуковарског конгреса 1920, када се поцепало до тада јединствен социјалдемократски фронт, определила се за центрумаше и крајем године потписала *Манифест опозиције Комунистичке партије Југославије*. Због овог чина је заједно са осталим потписницима *Манифеста* искључена из потоње Комунистичке партије Југославије.

23 *Синдикални покрет у Србији 1903–1919*, прир. Едиб Хасанагић, (Београд: Рад, 1958), 614.

24 *Димитрије Туцовић: сабрана дела*, књ. 7, прир. Сергије Димитријевић, Младен Вукомановић, (Београд: Рад, 1980), 86.

25 *Преписка српских социјалиста у току Првог светског рата*, прир. Властимир Лапчевић, Тома Миленковић, (Београд: Народна књига, Институт за савремену историју, 1979), 20.

26 *Просветни гласник*, 1. I 1921, 2.

27 „Актуелна питања: један бакалин или ђумурџија нашао се да каже: 'Шта ће нама завод за мерење памети?' Реферат Г. Влад. Петровића о Свесловенском педагошком конгресу у Брну“, *Правда*, 30. XI 1933, 2.

28 „Педагошко друштво: за васпостављање наставника-стажера“, *Правда*, 4. IV 1934, 4.

Касније, у међуратном периоду, истакла се као чланица Суда добрих људи и вршилац функције секретара Централе за радничко васпитање (1929–1941). Како је изјавио тадашњи председник Централе др Драгиша Ђурић, оснивањем ове установе постављен је „камен темељац новом радничком дому; дому културе и среће, – у коме ће радничка класа наћи не само физички одмор и узгој после напорног рада, него и дом у коме ће се неговати дух – душа радничке класе“²⁹ (нагласила К. Ј. С.). Централа се бавила и едукацијом, нарочито женске популације и младих, тако да су у њеним просторијама организована многа предавања на теме попут сексуалног образовања младих,³⁰ прекида трудноће³¹ и сл. У сарадњи са Радничком комором основана су летовалишта за децу радника и/или радница а једна од првих локација била је Авала.

Милица Ђурић Топаловић и њен супруг Живко Топаловић (1886–1972), такође истакнути социјалиста, крај тридесетих година дочекали су прилично дистанцирани од политичке сцене,³² док су јавни ангажман сводили на публикување ауторских текстова углавном у *Радничким новинама*. Рану фазу Другог светског рата провели су у Београду, готово без икаквог укључивања у политички живот. У пролеће 1943. дошло је до првог Топаловићевог озбиљнијег контакта са Дражом Михаиловићем и упознавања са Равногорским покретом.³³ Управо на позив Михаиловића, Топаловић исте године одлази на Равну гору, да би му се касније прикључила и супруга. Истакао се у раду конгреса у селу Ба, 25–28. јануара 1944, где је „оповргао наводни ’недемократски’ карактер покрета окупљеног око Драже Михаиловића“.³⁴ Од тог тренутка Милица Ђурић Топаловић дели судбину свог супруга, како физички, у емиграцији, тако и третманом у југословенској и српској јавности. У јуну 1944. супружници заједно одлазе у Италију, код савезничке британско-америчке мисије, где је Топаловић требало да представи покрет генерала Михаиловића. У

29 „Свечаност оснивања радничког летовалишта и опоравилишта на Бањици“, *Београдске општинске новине*, 15. XII 1930, 1370.

30 „Београдске вести: Сексуално обавештење деце и младежи“, *Време*, 14. XII 1930, 10.

31 „Београдске вести: О побачају“, *Време*, 25. I 1931, 10.

32 Живко Топаловић се из политике повукао након убиства краља Александра Карађорђевића и наставио да се бави адвокатуром.

33 Драган Суботић, „Српски социјалиста др Живко Топаловић (1886–1972)“, *Српска политичка мисао*, год. 16, вол. 25 (3/2009), 288.

34 *Исто*, 291.

међувремену је склопљен споразум Тито–Шубашић, тако да, након што су Савезници формално признали Тита, брачни пар прелази у Швајцарску. Због писања Живка Топаловића у тамошњим социјалистичким новинама, комунистичке власти у Београду су затражиле његову екстрадицију у Југославију. Топаловићу је у помоћ притекао извесни професор Женевског универзитета, такође социјалдемократа, утврдивши да су оптужбе југословенске владе неосноване.

У емиграцији су супружници најдуже живели у Француској, с тим да су од 1963. боравили у Бечу. Милица Ђурић Топаловић преминула је пар месеци након супруга, 10. априла 1972. године. Сахрањени су на Бечком гробљу, али су после извесног времена њихове урне пренете те почивају у Паризу.

„Жена – не намолована лутка, већ озбиљан борац“³⁵

Многе истакнуте феминисткиње и боркиње за побољшање општег положаја жена у југословенском друштву са својим текстовима који су настајали у средини са снажним патријархалним наслеђем данас су неправедно и неоправдано заборављене и маргинализоване. Наша феминистичка критика неретко је кретала од резултата западне критике, мало се осврћући на узоре у сопственој прошлости или нимало.³⁶ Чињеница је да су многи текстови данас тешко доступни и да су многе ауторке познатије историографима него што је то случај са истраживачима других наука и научних дисциплина, али њихова актуелност, теме које обрађују и многобројни захтеви које постављају данас се још увек могу сматрати више него актуелним. Са друге стране, подсећање на истакнуте боркиње за права жена и побољшање њиховог положаја, као и бављење њиховим текстовима, представља и враћање својеврсног дуга целокупном ангажману ових жена.

Милица Ђурић Топаловић сврстава се у ред социјалисткиња које су у својим наступима истискивале феминистички дискурс приликом анализе улоге жене у јавном животу уопште. Осим што се не декларише као феминисткиња, она према (грађанском) феминизму има прилично негативан став, у чему се подудара са социјалисткиња-

35 За поднаслов је узет део цитата: Милица Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, (Београд: „Ослобођење“, социјалистичка књижара Туцовић, s. a.), 28.

36 Biljana Dojčinović Nešić, „O ženama i književnosti na početku veka“, *Ženske studije: časopis za feminističku teoriju*, br. 11/12 (2000), 23–24.

ма овог времена широм Европе. За потребе разумевања дискурса који су карактерисали социјалисте по питању еманципације жена анализирани су неправедно занемарени радови Милице Ђурић Топаловић *Жена и политика* и *Жена кроз векове*, у којима је изнела своја виђења женског питања, феминизма и специфичности друштвено-политичког положаја жена у Краљевини Југославији. Док је за *Жену кроз векове* позната година издања (1939), рад *Жена и политика* је највероватније публикован током тридесетих. Сходно познавању података из биографије Милице Ђурић Топаловић, као и одређених реченица које су наведене у овој публикацији (нпр. „Женски покрет вегетира двадесет година без икаквог утицаја на жене“), највероватније је да су *Жена и политика* хронолошки ситуиране у наведени период што указује не само на тематску већ и на хронолошку блискост ових публикација. Иако су скромног обима, важно је напоменути да у *Жени кроз векове* (48 стр.) ауторка даје општи преглед положаја жене кроз различите историјске епохе у европском друштву, док у *Жени и политици* (29 стр.) заправо пружа детаљније и прецизније анализе женског питања, са фокусом на југословенско друштво. Управо је ово основни разлог из ког је за проучавање њеног виђења женског питања, феминизма и уопште женске еманципације у Краљевини Југославији *Жена у политици* приметно потребнија и кориснија.

Већ полазна тачка из које Милица Ђурић Топаловић посматра женско питање сведочи о специфичности гледања на ову проблематику: она врши анализу са прогресивно-динамичког становишта, односно „материјалистичко-еволуционистичко-природно-научне“ позиције.³⁷ Међу многобројним приступима друштвеној еволуцији који су се развијали у оквирима различитих друштвених наука, управо је за поменути приступ било карактеристично (поновно) повезивање историје и социологије, прекинуто након теоријских поставки Макса Вебера.³⁸ Женско питање, анализирано са ове позиције, подразумевало је две основне функције сваке жене, „материнство и супружанство“, кроз које је она остајала у пасивној улози, као „ниже биће“.³⁹ Промисљањем о положају жене кроз различите историјске

37 Насупрот овоме стоји конзервативно-статичка, односно идеолошко-догматичка позиција. Видети: Милица Ђурић Топаловић, *Жена кроз векове*, (Београд: „Ослобођење“, социјалистичка књижара Туцовић, 1939), 5.

38 Stephen K. Sanderson, „Evolutionary Materialism: A Theoretical Strategy for the Study of Social Evolution“, *Sociological Perspectives*, Vol. 37, No. 1 (Spring, 1994), 47–73.

39 Ђурић Топаловић, *Жена кроз векове*, 5.

периоде, ауторка у капитализму види њихов највиши степен експлоатације те се на овом месту осећа снажан утицај најпре Бебела, као и Кларе Цеткин.

Док се о Првом светском рату до тада најчешће говорило као о прекретници за продирање жена у, до тада, претежно мушка занимања,⁴⁰ као и за све евидентније присуство жена на тржишту рада, које је утицало и на промене радничког законодавства,⁴¹ Милица Ђурић Топаловић у првом сукобу светских размера види „беспримерну експлоатацију на раду“ која доводи до бројних штрајкова, као и „сексуално малтретирање на фронту“.⁴² Жена је у овом периоду постала „домаћин, борац и бранич нације“, чиме је извршена њена „дегенерација“: она, дакле, не узлази спонтано и по сопственој вољи у јавну сферу и процес рада, већ принудно, као нужна замена мушке радне снаге. Тако растрзана између традиције,⁴³ са једне, и борбе за егзистенцију, са друге стране, гледајући како запоставља децу и како породица трпи највећи удар, личност жене постаје „дегенерисана“. Приступ по коме жена у сферу јавног улази као замена за мушку радну снагу карактеристичан је за социјалисте са српске политичке сцене. Примера ради, Димитрије Туцовић такође је мишљења да се жена појављује на тржишту рада не зато што то жели, већ зато што је на то приморана зарад издржавања породице.⁴⁴

Феминистички покрет се, према Милице Ђурић Топаловић, доводи у директну везу са измењеним друштвено-политичким и економским приликама за време и непосредно након Првог светског рата. Ове измењене околности саме по себи нису биле довољне да се промени како свест о жени код мушкараца тако и свест жене о себи самој. „Свестан васпитачки и политички рад, (...) мање доктринарства а више активизма“ били су главни елементи који су недостајали у процесу еманципације жена. Управо се у овоме крије негативан однос ауторке према феминизму: „Мислили су [феминистички покре-

40 Susanna Calkins, „Great Britain, Women in Service During World War I“, *Women and War: A Historical Encyclopedia from Antiquity to the Present*, ed. Bernard A. Cook, (Santa Barbara: ABC Clio, 2006), 246–248.

41 Susan R. Grayzel, *Women and the First World War*, (London & New York: Routledge, 2002), 27–51.

42 Ђурић Топаловић, *Жена кроз векове*, 16.

43 Она овде подразумева женино присуство у кући и традиционалну бригу о породици, посебно деци, уз обављање кућних послова. Видети: Ђурић Топаловић, *Жена кроз векове*, 18.

44 Димитрије Туцовић, „Нов положај – нова дужност“, *Једнакост*, 16. I 1914, 1–3.

ти], да је довољно да жена обуче мушко одело, да веже машну, метне крагну, качкет, бере, да ошиша косу, запали цигару, стекне сексуалну слободу, једном речју да се *помушкарчи*, па ће се тиме и њена цела идеологија променити“ (нагласила М. Ђ. Т.). Покушавајући да одговори на питање шта се догодило са еманципацијом жена, она криви и послератну генерацију жена, која је на реакцију околине због продора у јавну сферу и обављања „мушких“ послова додатно појачала женске особине: „фризуру, малано лице, нокте, косу, танку линију, истурање груди, ногу и голоотиње“. У овом контексту ауторка уводи појам „квази-еманциповане жене“, која је најпре „мушкобањаста“, потом постаје „монденка“ и „разуздана“ са искључиво једним идеалом – „бити модерна по журналу“.⁴⁵

Верујући да до потпуне еманципације жена може доћи променом дотадашњих друштвено-политичких и економских прилика,⁴⁶ али у искључиво демократским друштвима,⁴⁷ Милица Ђурић Топаловић, како ће време показати, оправдано сматра да ће режими засновани на тоталитарним идеологијама (нпр. фашизам, нацизам) жену вратити у сферу приватног.⁴⁸ Неретко је истицала и да диктатуре, у односу ка жени, углавном негују „апсолутистичко тројство“, засновано на деци, кухињи и цркви.⁴⁹ Еманципација жене, међутим, не зависи искључиво од степена демократије у одређеном друштву, већ и од активности и борбе самих жена: „Колико се она сама буде активно и отворено борила за своје ослобођење, толико ће га и имати.“⁵⁰

Пристрасност ауторке у односу на идеологију коју сама представља додатно се огледа у следећем: истицањем да је „апсолутна демократија у класном друштву немогућа“, она верује да до потпуне еманципације жена може доћи са што вишим степеном демократије, али да такву демократију гарантује само социјализам.⁵¹ Наводећи да је једнакост илузорна, за њу искључиво социјализам нуди што ближи идеал апсолутној слободи, једнакости и братству. Управо је ово главни разлог због којих би жена у својој борби за потпуно ослобођење и еманципацију требало да се окрене социјалистичким покретима. Ауторка експлицитно наводи смернице, односно кораке

45 Ђурић Топаловић, *Жена кроз векове*, 20–21.

46 *Исто*, 6.

47 *Исто*, 24.

48 *Исто*, 25–30.

49 Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, 16.

50 Ђурић Топаловић, *Жена кроз векове*, 40.

51 *Исто*, 48.

који су жени неопходни на путу еманципације: осим што треба да се васпита за „друга, саборца и сарадника“ мушкарцу и развије свест да „њој и раднику припада будућност“ (кроз социјализам), неопходно је да се одрекне феминизма и свих дотадашњих феминистичких (женских) удружења.⁵² Милица Ђурић Топаловић на овај начин се сврстава у ред социјалисткиња које су у својим наступима истискивале феминистички дискурс приликом анализе улоге жене у јавном животу уопште. Међутим, како се социјалистички фронт у Краљевини буде цепао, тако ће у пракси хибридизација револуционарног и феминистичког дискурса бити све очигледнија.⁵³

Својим друштвено-политичким деловањем након Првог светског рата, у време када је женско питање окупирало политички и културни живот тадашње Европе, Милица Ђурић Топаловић је на југословенској сцени понудила одговор на питање како мобилисати жене у корист сопствене еманципације. Специфичност њеног приступа огледа се у томе што, за разлику од својих колегиница исте политичке оријентације, она жену види као „дегенерисану“ након Првог светског рата. Примера ради, Аделхајд Поп, социјалдемократкиња која се залагала за политичка права жена у Аустроугарској монархији, инсистирала је на томе да су „ратне патње изоштриле менталне капацитете жена“ и „пробудиле и ојачале њихове властите политичке интересе“.⁵⁴ Овим истраживањем изостављено је питање евентуалних интерних потешкоћа и размимоилажења у социјалистичким редовима поводом женског питања: Ђурић Топаловић о њима не говори те се лако стиче утисак да, за разлику од других земаља,⁵⁵ њих није ни било. Напротив, она свој, можда и најуспешнији текст „Побачај и

52 Исто.

53 Станислава Бараћ анализира је биографски портрет Розе Луксембург ауторке Милице Ђурић Топаловић, са навођењем конкретних примера хибридизације ових дискурса. Видети: Stanislava Barać, „Jednakost – Die Gleichheit – L’Egalité: nasleđe Dimitrija Tucovića u 1920. godini“, *En Garde 20/21*, prir. Branislav Dimitrijević, Marija Glišić, Aleksandra Sekulić, (Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2016), 78–79.

54 Adelheid Popp, „Die Frau in neuen Staat“, *Die Kampf*, No. II (November 1918), 731–732, prema: Thomas Lewis Hamer, „Beyond Feminism. The Women’s Movement in Austrian Social Democracy, 1890–1920“, (PhD dissertation, Ohio: Ohio State University, 1973), 168–169.

55 Управо је Аделхајд Поп имала приличну опозицију у редовима аустријских социјалдемократа, тзв. антифеминисте. Видети: Karen Ofen, *Evropski feminizmi 1700–1950: politička istorija*, (Beograd: Evoluta, 2015), 317.

његови узроци“ посвећује управо својим „политичким учитељима“ – Димитрију Туцовићу и Душану Поповићу.

The right man in the right place!

У делу *Жена и политика* Милица Ђурић Топаловић даје прецизну слику сопственог погледа на феминизам и активности женских (грађанских) организација у Краљевини СХС/Југославији, али и разлоге неслагања са њима. Према њеном виђењу, у тадашњем друштву створена је клима по којој све „званичне“ феминисткиње прилазе или *Женском покрету*⁵⁶ или *Жени данас*⁵⁷ те је тако формиран *Јединствени фронт жена*. Под, како сама бележи, примамљивом паролом „жене на окуп“, Фронт се залагао за женско право гласа. Ђурић Топаловић, међутим, већ у самој поставци Фронта види озбиљну ману: „парола ‘жене на окуп’ (...) је широка и у њу се може метнути сваки програм, свака идеологија и свака акција“ (нагласила К. Ј. С.).⁵⁸ Опаска да је ово само „врло смешна имитација јединственог народног фронта“ управо указује на основни разлог неслагања са поставком Фронта: требало је да заузме јасну, политичку позицију са које би се приступило решавању женског питања. Постављајући хипотезу да чак и да жене у блиској будућности добију право гласа, она наводи да Јединствени фронт жена због избегавања политичког опредељења не би ни могао да по овом питању предузме даље кораке.

Критика Женског покрета у тексту заузима значајно место јер се из ње не уочавају само разлози неслагања са деловањем ове организације, већ се преко ње најјасније осликавају решења за која се Милица Ђурић Топаловић залаже. Колико је имала негативан став према Женском покрету, најбоље илуструје тврдња по којој до удруживања „напредних омладинки“ у Жени данас не би ни дошло да је Женски покрет радио како треба. Ауторка критику отпочиње брит-

56 Одмах по окончању Првог светског рата основано је *Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права* (касније *Женски покрет*) које је прву званичну конференцију имало 14. априла 1919. у Београду, као „манifestацију оног великог преокрета који је морао настати у унутарњем животу наше жене после свега што је доживела и преживела у току ратних година“. Видети: Зорка Каснар, „Друштва и установе“, *Просветни гласник*, 1. 10. 1920, (Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1920), 258.

57 Милица Ђурић Топаловић сматра да су се око овог листа окупиле „напредне омладинке“ из некада јединствене Социјалистичке партије Југославије. Видети: Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, 19.

58 Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, 18.

ко, наводећи: „Женски покрет вегетира двадесет година без икаквог утицаја на жене“, истовремено негирајући његов значај на друштвено-политичкој сцени Краљевине.⁵⁹ Као важну примедбу наводи и пристанак на одлагање решавања женског питања, у складу са општим ставом владајућих режима, истичући да је увек право време за борбу за политичка права.⁶⁰ Промишљајући о аргументацији Милице Ђурић Топаловић, неопходно је присетити се иступа радикалног посланика Драгића Шелмића, који је затражио отпуштање жена из државне службе 1932. године а на који је Женски покрет реаговао само штурим саопштењем, за разлику од ње која је ушла у оштру полемику са овим политичарем.⁶¹

Наиме, за време Велике економске кризе и у току усвајања предлога буџета државних расхода за 1932/33. годину,⁶² предлог закона о државној трошарини био је иницијална каписла за сукоб на релацији Женски покрет – политичко руководство. У жеку расправе о овом закону, дискутујући о могућим начинима уштеде, посланик Народне радикалне странке Драгић Шелмић је изјавио: „Женске, господо, треба редуцирати из надлештва и упутити их да буду добре домаћице и добре мајке.“⁶³ Премда нико од скупштинских посланика није реаговао,⁶⁴ Шелмићева изјава представљала је снажан ударац и понижење за процес женске еманципације. Истини за вољу, *Време* ову изјаву није ваљано пренело,⁶⁵ Шелмић није био са апсолутном тачношћу цитиран,⁶⁶ али случајна или намерна грешка медија није била пресудна за бурну реакцију истакнутијих феминист-

59 Исто.

60 Исто, 24.

61 Gordana Krivokapić Jović, „Društvo za prosvetivanje žene i zaštitu njenih prava – radikali i žensko pravo glasa posle Prvog svetskog rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, knj. 2: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović, (Beograd: INIS, 1998), 299–308.

62 *Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије*, год. 1 (бр. 15), (Београд: Штампарија, литографија, књиговезница „Раденковић“, 1932), 131–171.

63 *Стенографске белешке Народне Скупштине Краљевине Југославије*, год. 1 (књ. 2), (Београд: Штампарија, литографија, књиговезница „Раденковић“, 1932), 211.

64 У стенографским белешкама нема реакција на ову Шелмићеву изјаву.

65 За разлику од *Времена*, које је о овом догађају ипак извештавало, *Политика* није пренела ни речи о Шелмићевим ставовима. Видети: „Начелна дискусија о буџету“, *Политика*, 5. III 1932, 4.

66 Његова изјава пренета је у следећем облику: „Никада буџет неће бити уравнотежен док не најуримо све жене из канцеларија и дамо места људима...!“ *Време*, 5. III 1932, 2.

киња попут Олге Палић⁶⁷ и Марије Илић Агапов⁶⁸ колико покушај радикалног посланика да објасни своје погрешно интерпретиране речи. Шелмић је одмах изјавио да не дели мишљење „сентименталних мушкараца“ по питању феминизма, односно да се не залаже да право гласа треба дати женама. Истакао је да је жена „природно упућена на брак и породицу“ те да је природно да ради искључиво у васпитно-образовним установама. „Деловодни протокол, регистар, књиговодство, писаћа машина, благајнички посао, адвокатура, судство и сл. нису за жену“.⁶⁹ Још је додао да жене које се баве феминистичким питањима заслужују назив *залудне жене*. Он је, дакле, још једном упутио недвосмислену поруку да жену не види као чиновницу, односно представницу одређених занимања.

На овај Шелмићев политички и јавни иступ најпре је реаговала Милица Ђурић Топаловић, иако се ниједног тренутка није декларисала као феминисткиња нити да је по било чему блиска са Женским покретом. Потом су уследиле реакције поменутих Олге Палић⁷⁰ и Марије Илић Агапов,⁷¹ док је Женски покрет издао прилично штуро саопштење, не именујући посланика, којим оцењује да се жени угрожава право на рад.⁷² Ауторски текст Милице Ђурић Топаловић обојен је бесом и огорченошћу због политичке атмосфере у којој се жене у Југославији боре за своја права. Анализирајући буџет, она предлаже

67 Олга Палић Сзанто (1890–1971), очни лекар у београдској болници.

68 Марија Илић Агапов (1895–1984), правница, библиотекарка и прва управница Библиотеке и Музеја града Београда.

69 Драгић Н. Шелмић, „Да ли жену треба пустити у надлештво као чиновника“, *Време*, 9. III 1932, 9.

70 Олга Палић је свој текст достављен медијима отпочела тврдњом да феминистички покрет никада није негирао да је жена упућена на брак и породицу, али да ова упућеност никако не сме спречавати професионални рад и развој жена. „Враћање жена на искључиво домаћи посао“ видела је као тежак пораз, будући да су дошла времена када је женин рад једнако важан за егзистенцију породице. У самом закључку била је нешто оштрија: навела је да предлогу господине Шелмића нема равна „ма у којој културној земљи“. Видети: „Поводом једног напада: да ли жену треба уклонити из државних и приватних установа?“, *Време*, 10. III 1932, 9.

71 Марија Илић Агапов је изнела тврдњу да запослење и рад жена не смеју бити у директној вези са феминистичким покретом, односно да брак није решење економског положаја жене. Право на рад (конкретно место запослења) требало би да оствари онај који је најспособнији, без обзира на пол. Ова њена схватања прилично подсећају на ставове Милице Ђурић Топаловић. Видети: „Поводом једног напада: да ли жену треба уклонити из државних и приватних установа?“, *Време*, 10. III 1932, 9.

72 „Борба против женског права на рад“, *Женски покрет*, бр. 3 (1932), 43–44.

нове мере, доводећи до апсурда предлог Драгића Шелмића. Наводећи да би требало што пре отворити уред за женидбу и удадбу, тражи од радикала да предложи закон по којем ће свака девојка од 18 година морати да се уда јер је „брак најприродније решење свих женских питања“. Предлаже и да је логично да се сваки мушкарац до двадесете године ожени, али поставља питање: шта држава да ради са два милиона жена за које, као последица ратова, нема мушкараца? Милица Ђурић Топаловић са дозом сарказма предлаже решење: увести многоженство или протерати ове жене. Будући да је јасно навео која занимања би жена требало да обавља због своје *нежности и благородности*, она упућује јасно питање Шелмићу: зашто не диже глас против мучења жене у руднику, каменолому, на чишћењу улица, раду у фабрикама и сл.? Завршавајући свој више него упечатљив текст, ауторка за крај шаље поруку *the right man in the right place*, инсистирајући на томе да мерило за радно ангажовање не сме бити ништа друго до способност и ваљаност појединца, као и потреба администрације.⁷³

Након неколико објављених текстова на рачун Шелмићеве изјаве, било је логично да се и овај радикалски посланик још једном обрати јавности. Међутим, оштрица његовог пера окренута је заправо ка Милицы Ђурић Топаловић, са којом покушава да се обрачуна, подробно анализирајући њен текст и наводећи, како сам верује, контрааргументе. Оспоравајући њену тврдњу да жена мора имати право да се професионално оствари, Шелмић наводи да „нормалној, природној супрузи и мајки, неизвештаченој“ поред свих послова у оквиру породице и брака „не преостаје ништа за залудницу“.⁷⁴ Истичући да „увођење жене у парламент није отворило никакву нову епоху човечанства“, као негативан пример наводи дешавања у Совјетском Савезу, односно присуство жена у политичком животу земље. Тако за жене бољшевичке Русије Шелмић каже да су „одметнице од моралних и хришћанских тенденција“, да су „грла из ергеле“ и „подивљале“. У намери да опонира што убедљивије, упућује савет Милицы Ђурић Топаловић да прочита текстове Марије Селаковић Ткач.⁷⁵ Да би се став овог радикалског посланика најбоље размео, као и његова истрајност у браћењу сопствених погледа, наводимо завршни део

73 Исто.

74 Драгић Н. Шелмић, „Да ли жену треба уклонити из државних надлештава“, *Време*, 17. III 1932, 7.

75 Марија Селаковић Ткач, дипломирала филозофију, преводила са руског језика а у јавном ангажману позната по ставу да жена треба да остане у оквирима породице, односно у сфери приватног.

публикованог текста: „Моје је мишљење правилно, јер жену ваља уклонити из сваке околности које би наводиле на моралне преступе, на издају брака и проституизирање. Ма како јака жена, тешко ће се снаћи уз писаћи канцеларијски сто, за којим седи седам сати дневно изван куће, гледајући наспрам себе симпатична човека. И ниједна жена разборита неће побити ово моје тврђење.“⁷⁶

Случај Драгића Шелмића на ондашњој политичкој сцени Југославије представљао је први директан сукоб на релацији политичар – истакнуте боркиње за побољшање женског положаја. Анализа Шелмићевих текстова указује на непостојање принципа „заштите“, која се сретала у америчком и британском законодавству. Залажући се за апсолутно уклањање жена из државне службе, он за аргументацију узима и присуство „симпатичног човека“ који жени само додатно отежава услове за рад. Притом је важно нагласити да Шелмић није био политичар без стварног утицаја, већ лице које је у одређеном моменту учествовало у законодавној власти земље, заузимајући посланичко место. Да ситуација буде гора, био је представник најбројније српске странке, која је била најдуже на власти. Да ли његови ставови одражавају ставове свих радикала тог времена или не, мање је важно. Истина је да су против његових конзервативних предлога устале само жене, оставши усамљене у својој борби. Ниједан политичар, ни владајуће ни опозиционе странке, није стао уз жене – ни за скупштинском говорницом ни у медијима. Сама краљица је, подсетимо, сматрала да је улога жене у дому, никако не у политици.⁷⁷ Да овај иступ неће бити изолован случај, односно да ће се током економске кризе наставити притисци на жене кроз законодавство, време је само показало.⁷⁸

76 Шелмић, „Да ли жену треба уклонити из државних надлештава“, 7.

77 „Неколико тренутака са Југословенском Краљицом Маријом“, *Време*, 28. XII 1931, 3.

78 У жеку економске кризе, 1932. године, поново је отворено питање присуства жена у државним службама. У интерпелацији председнику владе Милану Сршкићу, посланик Јован Принцип је упитао: „Шта мислите предузети, да се из државне службе отпусте све женске, којима упослење не служи за издржавање него само за проводњу и луксуз и за покриће свог неморалног живота?“ У склопу дебате за буџет 1934/35. измењена је Уредба из 1932. којом је жена, уколико јој је и супруг државни службеник, имала умањен додаток на скупштинској дојери до 75%. У овом контексту је важно поменути измену Закона о народним школама 1937. која је предвиђала отпуштање свих учитељица које се удају за оне који нису учитељи. Овај закон требало је да реши проблем вишка, односно недостатка учитељских кадрова широм земље. Видети: *Stenografske beleške Narodne Skupštine Kraljevine Jugoslavije*, god. 1 (knj. 2), (Subotica: Štampa-

О Женском покрету и феминизму

Премда признаје да се у њему налази „стотинак интелектуалки“, Милица Ђурић Топаловић истиче да се за Женски покрет везују искључиво старије генерације жена, док се млађе, најпре раднице и студенткиње, опредељују за Жену данас. Онај мали број радница и студенткиња који се налазио у Женском покрету, одржавајући илузију о „јединственом фронту жена“, иступио је из организације након скупштине одржане у јануару 1940. године. Иако је сукоб представљен као неслагање „младих и старих“, Ђурић Топаловић наводи да је свима јасно да је разилажење идеолошког карактера: „буржоаског и комунистичког“.⁷⁹ Она није учествовала у раду ове скупштине: „ми смо одбиле сарадњу (...) тврдећи, да је та заједница⁸⁰ немогућа“.⁸¹ Из ове реченице прилично је нејасно ко је тачно био позван на поменути скупштину; највероватније је реч о одређеном броју социјалистичкиња, будући да су до тада комунистичкиње и социјалистичкиње већ увелико биле подељене. Ипак, евидентно је да Милица Ђурић Топаловић не спочитава комунистичкињама учешће на овој скупштини, чиме показује и доследност у подржавању свих акција жена које долазе из радничког покрета.⁸²

Уз опаску да су „србијански грађански политичари готово сви листом реакционари у односу на жену“,⁸³ Ђурић Топаловић похваљује Словенску људску⁸⁴ и Хрватску сељачку странку⁸⁵ због окупљања жена

rija Jugoslovenskog dnevnika, 1933), 90; „Измене уредбе о додацима на скупоћу државних службеника“, *Службене новине Краљевине Југославије*, 13. IV 1934, 381; *Стенографске белешке Народне Скупштине Краљевине Југославије*, год. 6 (књ. 2), (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1937), 1332.

79 Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, 19.

80 Мисли се на Јединствени фронт жена.

81 Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, 19.

82 *Исто*, 21.

83 *Исто*, 22.

84 Словенска људска странка је инсистирала на постизању политичке равноправности жена и мушкараца. Истакнути представник ове странке Јосип Хоњец, осим што се залагао да жене добију право гласа приликом изгласавања Изборног закона 1920. године, сматрао је да би власт требало да испуни обећање дато након доношења Видовданског устава да ће жене накнадним законом добити право гласа. Видети: В. Ј. „Словенска Људска Странка о женском праву гласа“, *Женски покрет*, бр. 3 (1926), 91–93.

85 Стјепан Радић и у предратном периоду био је познат по ставовима о друштвеној улози жене: уочи и током Првог светског рата залагао се за опште право гласа. Са позиције министра, послао је поруку да се Хрватска сељачка странка залаже за поступно давање права гласа женама, прво по општинама па обла-

у циљу обезбеђивања њиховог учешћа у политичком животу земље. Констатујући да ће само муслиманке и православке остати без скорих изгледа за укључивање у политички живот, она несвесно рефлектује политичку климу тог времена (опредељивање за странке на основу вероисповести). У овом контексту највише жали Српкиње, посебно сељанке, које остају на маргини јавног живота.⁸⁶

Уколико се присетимо њеног већ наведеног става да је феминизам створио квазиеманциповану жену, нимало не изненађује ни негативан став према Женској странци, основаној 1927. године. Оснивачки одбор странке је оценио да дотадашње организације жена немају политички карактер и да не одговарају духу времена⁸⁷ тако да је за примарни задатак постављена борба за потпуну равноправност мушкараца и жена пред законом,⁸⁸ као и женско право гласа. Одмах по оснивању Женска странка је дошла у сукоб са Женским покретом,⁸⁹ који није превазиђен за све време постојања странке, односно до увођења Шестојануарке диктатуре 1929. године. Однос Милице Ђурић Топаловић према овој политичкој организацији жена, осим што је важан, прилично је упечатљив, јер говори доста и о њој самој. Иако Женску странку сматра „екстремом“ југословенског феминизма, она јој, за разлику од Женског покрета, не негира значај, већ напротив сматра да је она

стима, да би се испратио њихов „културни напредак“. Саветовао је Женском покрету да свој рад усмери ка селима јер је неопходно радити на просвећивању жена. Видети: Branka Boban, „Stradanje žena u Prvome svjetskom ratu. Zauzimanje Stjepana Radića za pravo glasa žena i njihov ravnopravan položaj u društvu“, *Kruh & ruže*, br. 15 (2001), 8; V. J. „G. Radić o ženskom pravu glasa“, *Ženski pokret*, br. 4 (1926), 140–142.

86 Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, 23.

87 „Проглас нове Женске странке“, *Време*, 8. 5. 1927, 4.

88 Marija Draškić, Olga Popović-Obradović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844–1946)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, knj. 2: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović, (Beograd: INIS, 1998), 11–25.

89 Сукоб је започео тако што се Женска странка одмах оградилa од рада Женског покрета, истичући да са њим нема ништа заједничко. Ксенија Атанасијевић, као потпредседница Женског покрета, бранила је своју организацију, истичући да је Покрет увек радио на „остваривању феминизма“ и то поступно и поуздано, „без операција и екцеса“, чиме је изразила сумњу у методе рада Женске странке. Посебно је замерила представницама Женске странке што су Женски покрет оцениле као „застарео и реакционаран“, када је било општепознато да је он неретко нападан управо због своје напредности. Видети: „Проглас нове Женске странке“, *Време*, 8. V 1927, 4; „Изјава Г-це Ксеније Атанасијевић“, *Време*, 10. V 1927, 3; „Основана је Женска странка“, *Политика*, 8. V 1927, 6; „Нова феминистичка организација“, *Женски покрет*, бр. 8 (1927), 4.

успела да „растресе велики број жена од зачмалости и једностраности домаћег рада“.⁹⁰ Ставом према Женској странци још једном је потврдила своју доследност, али у другачијем светлу. Негирањем значаја ове странке на тадашњој друштвено-политичкој сцени земље Милица Ђурић Топаловић би довела у питање сопствену тезу о неопходности ангажовања жене као политичког чиниоца.

Своје неслагање са феминистичким приступом женском праву гласа аргументује на следећи начин: док за феминисткиње оно представља „циљ и природно право“, социјалисткиње на њега гледају као на „срество [sic] и друштвено право“. Из овога следи да социјалисткиње теже да измене целокупну структуру тадашњег друштва, док се феминисткиње задовољавају променом законодавства.⁹¹ Као камен спотицања, попут Бебела и Цеткин, и у редовима Милице Ђурић Топаловић јавља се приватна својина: њено укидање, увођење колективизма уместо капитализма а уместо индивидуализма социјализма, основни је циљ странке којој ауторка припада. За разлику од принципа постепеног увођења права гласа за жене на који би, према њеном виђењу, феминисткиње пристале, социјалисткиње се залажу за право гласа као друштвено право, те оно мора свима бити доступно. Ауторка потом образлаже да, као што ни сви мушкарци нису исти, жене се такође међусобно разликују по нивоу образовања, професији, васпитању, религијском и политичком опредељењу и сл. Будући да се „балканска жена мора дићи технички и социјално, да би могла бити неопходна политички“,⁹² Ђурић Топаловић још једном истиче неопходност ангажовања жене на политичком пољу. Међутим, пошто то имплицира разврставање жена у политичке партије, она понавља тезу Бебела и Цеткин: „жене једне исте класе, позива, васпитања или образовања ближе [су] људима исте класе, позива, васпитања или образовања, него женама супротних“.⁹³

Затварајући тему понављањем својих ставова у вези са еманципацијом жена, Милица Ђурић Топаловић још једном позива жене да се окрену социјализму као идеологији која нуди највиши степен слободе, једнакости и братства. Императив, који оставља како савременицама тако и генерацијама жена које ће тек доћи, заснован је на самопоштовању личности: тек када „укротити своје обожаваоце“, жена

90 Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, 23.

91 *Исто*.

92 *Исто*, 26.

93 *Исто*.

ће задобити поштоваоце своје личности и својих права, што представља први корак на путу ка потпуној еманципацији.⁹⁴

Резиме

Савремена истраживања процес еманципације жена на југословенском простору не везују искључиво за период након 1945. године и учвршћивање комунизма/социјализма, већ се сматра да женски покрети имају знатно дужу традицију. Управо стога еманципација жена све чешће се хронолошки обрађује у оквирима трајања Краљевине Југославије (1918–1941), јер се о организовању феминистичког простора у југословенском друштву може говорити управо од 1919, односно од оснивања Друштва за просвећивање жене и заштиту њених права (Женског покрета).

Премда је основни задатак праћење захтева и стратегија жена у одређеним историјским периодима, при чему се концепт феминизма посебно разматра, одговор на питање *ко су били савезници а ко опозиција еманципацији југословенских жена* такође је важан истраживачки задатак.

Анализа текстова Милице Ђурић Топаловић, као истакнуте социјалисткиње и боркиње за женска права, од огромне је важности за разумевање аргумената жена које живе у одређеном историјском тренутку и указују на проблематику сопственог положаја. За потребе разумевања дискурса који је ова странка заузимала поводом питања *еманципације жена*, али и личних уверења ове ауторке, анализирани су њени публиковани радови: *Жена и политика* и *Жена кроз векове*. Милица Ђурић Топаловић нарочито је важна јер су, све до Конгреса у Вуковару 1920. године, социјалисти и комунисти чинили јединствени фронт, те познавање њених ставова умногоме олакшава процес пропитивања КПЈ, односно утиче на осветљавање питања да ли се и колико мењао став КПЈ према *женском питању* у годинама које су уследиле у односу на фракцију која је иступила из Фронта предвођена Драгишом Лапчевићем.

Sources and Literature

- *Dimitrije Tucović: sabrana dela*, knj. 7, prir. Sergije Dimitrijević, Mladen Vukomanović. Beograd: Rad, 1980. (cyrillic)

94 Ђурић Топаловић, *Жена и политика*, 28–29.

- *Prepiska srpskih socijalista u toku Prvog svetskog rata*, prir. Vlastimir Lapčević, Toma Milenković. Beograd: Narodna knjiga i Institut za savremenu istoriju, 1979. (cyrillic)
- *Stenografske beleške Narodne Skupštine Kraljevine Jugoslavije*, god. 1 (knj. 2). Beograd: Štamparija, litografija, knjigoveznica „Radenković“, 1932.
- *Stenografske beleške Narodne Skupštine Kraljevine Jugoslavije*, god. 1 (knj. 2). Subotica: Štamparija Jugoslovenskog dnevnika, 1933.
- *Stenografske beleške Narodne Skupštine Kraljevine Jugoslavije*, god. 6 (knj. 2). Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1937. (cyrillic)
- *Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavnništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, sv. 4. Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1921.
- *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, god. 1 (br. 15). Beograd: Štamparija, litografija, knjigoveznica „Radenković“, 1932. (cyrillic)
- *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1921. (cyrillic)

- Đurić Topalović, Milica. *Žena i politika*. Beograd: „Oslobođenje“, socijalistička knjižara Tucović, s. a. (cyrillic)
- Đurić Topalović, Milica. *Žena kroz vekove*. Beograd: „Oslobođenje“, socijalistička knjižara Tucović, 1939. (cyrillic)
- Gligorijević, Branislav. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*. Beograd: Narodna knjiga, 1979.
- Grayzel, R. Susan. *Women and the First World War*. London & New York: Routledge, 2002.
- Jovanović, Dragoljub. *Seljak – svoj čovek*. Beograd: Rad, 1927. (cyrillic)
- Mazover, Mark. *Mračni kontinent. Evropa u dvadesetom veku*. Beograd: Arhipelag, 2011.
- Mladenović, Božica. *Žena u Topličkom ustanku 1917*. Beograd: Socijalna misao, 1996. (cyrillic)
- Nicović, Janko. *Ustavni razvoj Srbije 1804–2006*. Beograd: Sezam medico, 2007.
- Ofen, Karen. *Evropski feminizmi 1700–1950: politička istorija*. Beograd: Evoluta, 2015.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije*, knj. I. Beograd: Nolit, 1988.
- *Sindikalni pokret u Srbiji 1903–1919*, prir. Edib Hasanagić. Beograd: Rad, 1958. (cyrillic)

- Balkovec, Bojan. „Izborna zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918.–1941.)“ *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 48, No. 1 (2016), 197–216.
- Barać, Stanislava. „Jednakost – Die Gleichheit – L’Egalité: nasleđe Dimitrija Tucovića u 1920. godini“. *En Garde 20/21*, prir. Branislav Dimitrijević, Marija Glišić, Aleksandra Sekulić, 77–85. Beograd: Heinrich Böll Stiftung i Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2016.

- Boban, Branka. „Stradanje žena u Prvome svjetskom ratu. Zauzimanje Stjepana Radića za pravo glasa žena i njihov ravnopravan položaj u društvu“. *Kruh & ruže*, br. 15 (2001), 7–16.
- Calkins, Susanna. „Great Britain, Women in Service During World War I“. *Women and War: A Historical Encyclopedia from Antiquity to the Present*, vol. 1, ed. Bernard A. Cook, 246–248. Santa Barbara: ABC Clio, 2006.
- Dojčinović Nešić, Biljana. „O ženama i književnosti na početku veka“. *Ženske studije: časopis za feminističku teoriju*, br. 11/12 (2000), 20–34.
- Draškić, Marija, Olga Popović-Obradović. „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844–1946)“. *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, knj. 2: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović, 11–25. Beograd: INIS, 1998.
- Krivokapić Jović, Gordana. „Društvo za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava – radikali i žensko pravo glasa posle Prvog svetskog rata“. *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, knj. 2: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović, 299–308. Beograd: INIS, 1998.
- Lewis Hamer, Thomas. „Beyond Feminism. The Women’s Movement in Austrian Social Democracy, 1890–1920“. PhD dissertation, Ohio State University, 1973.
- Sanderson, Stephen K. „Evolutionary Materialism: A Theoretical Strategy for the Study of Social Evolution“. *Sociological Perspectives*, Vol. 37, No. 1 (Spring, 1994), 47–73. doi: 10.2307/1389409
- Sharp, Ingrid, Matthew Stibbe. „Introduction: Women’s Movements and Female Activists In The Aftermath Of War: International Perspectives 1918–1923“. *Aftermaths of War. Women’s Movements and Female Activists, 1918–1923*, eds Ingrid Sharp, Matthew Stibbe, 1–26. Brill, Leiden-Boston, 2011.
- Stanković, Đorđe. „Žena u ustavima Kraljevine Jugoslavije (1918–1945)“. *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, knj. 2: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović, 36–40. Beograd: INIS, 1998.
- Subotić, Dragan. „Srpski socijalista dr Živko Topalović (1886–1972)“. *Srpska politička misao*, god. 16, vol. 25 (3/2009), 271–300. (cyrillic)
- *Beogradske opštinske novine*, Beograd, 1930. (cyrillic)
- *Jednakost*, Beograd, 1914. (cyrillic)
- *Politika*, Beograd, 1921, 1927, 1932. (cyrillic)
- *Pravda*, Beograd, 1933, 1934. (cyrillic)
- *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1920, 1921. (cyrillic)
- *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 1934.
- *Vreme*, Beograd, 1927, 1930, 1931. (cyrillic)
- *Ženski pokret*, Beograd, 1920, 1926, 1927, 1932. (cyrillic)

Summary

Kristina Jorgić Stepanović

Milica Đurić Topalović and the *Woman Question* in the Kingdom of Yugoslavia

ABSTRACT: This paper discusses the views of Milica Đurić Topalović, one of the most prominent female socialists in the Kingdom of Yugoslavia, on the woman question. Her unjustly neglected works *Woman and Politics* and *Woman through Centuries* have been taken as examples of characteristic socialist discourses on women's emancipation. Milica Đurić Topalović's views greatly advance our knowledge about the relations between various women's organizations in the Kingdom of Yugoslavia and the similarities and differences between their interpretations of the concept of emancipation and the solutions to the pressing issue of women's suffrage.

KEY WORDS: Milica Đurić Topalović, Woman Question, Women's Movement, Feminism, Women's Suffrage, Kingdom of Yugoslavia

Current approaches towards the issues of women's emancipation in Yugoslavia highlight the traditions which had preceded 1945 and the establishment of communism/socialism. The first notable feminist organization was the Society for Woman's Enlightenment and Protection of Her Rights (Women's Movement) founded in 1919. Its creation brings attention to the feminist landscape of the Kingdom of Yugoslavia.

Although the main objective is the outline of the women's demands and strategies, most notably within the feminist movement, attention should also be brought to those that were either opponents or allies of women's emancipation.

The works of Milica Đurić Topalović, one of the most prominent female socialists in the Kingdom of Yugoslavia, enables better understanding of both the women's position in the interwar Yugoslavia and the arguments used to promote women's emancipation. Her works *Woman and Politics* and *Woman through Centuries* are great examples of not only the author's views but also the Socialist Party's discourses on the woman question. Furthermore, as the socialists and the communists were part of the same organization until the Vukovar Congress of 1920, her stances provide an important insight into the Communist Party of Yugoslavia's attitude towards women's emancipation in the following years.